

Кроме того, в некоторых случаях политическая целесообразность и необходимость быстрого принятия решения приводит к тому, что разработчики, законодатель не учитывают в законопроектной работе соответствующие теоретические разработки.

В этой связи, очевидно, что только внутреннее осознание важности согласованности в работе всех субъектов, задействованных в процессе реформирования прокуратуры может привести к созданию, в современных социально-политических и экономических условиях, ее эффективной модели.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua/>.
2. Проект Закона України «Про прокуратуру» // Закон і бізнес [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/print/37035-proekt_zakonu_pro_prokuraturu_tekst.html.
3. Закон Украины «О прокуратуре» (в редакции по состоянию на 1 декабря 1991 года) // Лига. Закон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_0000_00_00/T178900.html.
4. Грошевой Ю. М. Тенденции развития законодательства Украины о прокурорском надзоре // Закон Украины «О прокуратуре»: теория и практика его применения [краткие тезисы докладов и научных сообщений Республиканской научно-практической конференции]. – Харьков : Украинская юридическая академия, 1992. – С. 3–5.
5. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
6. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Факт, 2003. – 384 с.
7. Матеріали з питань статистики // Генеральна прокуратура України. Офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/statistics.html>
8. О роли прокуратуры в системе уголовного правосудия: рекомендация КМ СЕ R (2000) 19 принята Комитетом Министров Совета Европы 6 октября 2000 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legislationline.org/ru/documents/action/porup/id/14460>.
9. Матеріали щодо стану законності у сфері земельних відносин та прокурорської діяльності на вказаному напрямку. – К. : ГПУ, Головне управління представництва в суді, захисту інтересів громадян та держави при виконанні судових рішень. – 2012. – 56 с.
10. Президент України Віктор Янукович. Офіційне інтернет-представництво. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/12867.html>.
11. Під головуванням Генерального прокурора України Віктора Пшонки відбулася нарада з питань реформування органів прокуратури (12.08.2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=125610.
12. Пшонка В. Концептуальні засади реформування прокуратури України // Прокуратура України: історія, сьогодення та перспективи: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 25 листопада 2011 року) / [редкол.: Ю. М. Дьомін (відпов. ред.), М. К. Якимчук, І. М. Козьяков та ін.]. – К. : Національна академія прокуратури України, 2012. – С. 6–10.
13. Тацій В. Поняття та система правоохоронних органів: у контексті системних змін до Конституції України / В. Я. Тацій // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / Нац. акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2012. – № 4(71). – С. 3–17.

УДК 342.11.2

ДО ПРОБЛЕМИ ДОВГОТРИВАЛОСТІ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

TO THE PROBLEM OF SUSTAINABILITY OF THE PROCEEDINGS

Солієнко Ю.С.,

*студент V курсу юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Булеца С.Б.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті розглядається проблема так званого «затягування» судового процесу та визначені основні причини такого негативного явища. Автор аналізує практику Європейського Суду з прав людини та посилається на досвід країн ЄС щодо вирішення проблеми довготривалості судового провадження. Також запропоновані можливі шляхи вдосконалення судочинства в Україні в сфері дотримання «розумних строків» розгляду та вирішення справ.

Ключові слова: розумні строки, повторний розгляд, зловживання процесуальними правами, «затягування» судового розгляду, компенсація.

В статье рассматривается проблема так называемого «затягивания» процесса и определены основные причины такого негативного явления. Автор анализирует практику Европейского Суда по правам человека и ссылается на опыт стран ЕС по решению проблемы длительности судебного производства. Также предложены возможные пути совершенствования судопроизводства в Украине в сфере соблюдения «разумных сроков» рассмотрения и разрешения дел.

Ключевые слова: разумные сроки, повторное рассмотрение, злоупотребление процессуальными правами, «затягивание» судебного разбирательства, компенсация.

The problem of so-called «tightening» of the process, and the main reasons for this negative phenomenon. The author analyzes the jurisprudence of the European Court of Human Rights, and refers to the experience of the EU to address the problem of excessive length of judicial proceedings. Also suggest possible ways to improve the judicial proceedings in Ukraine in compliance with the «reasonable time» to address and resolve cases.

Key words: reasonable time, the re-examination, the abuse of procedural rights, «tightening» of the trial, the compensation.

Актуальність теми. Судовий захист виступає основним та найбільш дієвим способом захисту прав і свобод людини. Саме суд здатний забезпечити поновлення порушених прав та інтересів, вирішити спір про право, а також захистити права особи від можливих порушень. Основною функцією суду є правозастосування, тобто використання та втілення правових норм в реальному житті, в житті окремо взятого громадянина. Однак свої функції судовий захист може виконувати тільки в тому разі, якщо він є ефективним, справедливим і своєчасним.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, не дивлячись на активне впровадження судової реформи, актуальною залишається проблема довготривалості судового провадження, причому у будь-якій галузі: як в цивільному процесі, так і в кримінальному, господарському та адміністративному. Не дивлячись на законодавче закріплення необхідності додержання розумних строків у судовому процесі, ці строки систематично порушуються. Це спричиняє так звані «судові тяганини», які проявляються в тому, що особа протягом не одного року намагається відновити своє порушене право або отримати відшкодування збитків. Часто трапляється так, що в кінцевому результаті, коли після спливу досить тривалого періоду часу все-таки суд приймає рішення на користь особи і відповідно їй, наприклад, відшкодовуються збитки, то на цей час таке відшкодування вже є малозначним.

Аналіз наукових публікацій. Проблему тривалості судового провадження та поняття розумних строків досліджували такі науковці як К.В. Балакін, М.В. Бондарева, Б.М. Грек, Т.Б. Грек, О.В. Гуріч, Ю.М. Коломієць, В.О. Насад, М.Д. Пленюк, О.С. Фонова та інші. Спеціаліст першої категорії відділу представництва держави у цивільних справах Секретаріату Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини В.О. Насад один з перших визначив основні фактори, які спричиняють затягування судового процесу та запропонував деякі способи вирішення цієї надзвичайно актуальної на сьогоднішній день проблеми. Також Ю.М. Коломієць конкретизує та чітко виділяє основні причини порушення строків судового провадження в цивільному процесі. Однак більшість наукових праць присвячена роз'ясненню поняття «розумні строки», а також констатації необхідності дотримання «розумних строків» у цивільному судочинстві. Але, на жаль, відсутні конкретні раціональні пропозиції щодо реального запровадження принципу «розумних строків» в правову практику та усунення тих факторів, які спричиняють довготривалість судового процесу.

Мета статті полягає у з'ясуванні основних причин довготривалості судового провадження та визначенні можливих шляхів подолання цієї проблеми.

Постановка завдання. Для досягнення зазначеної мети необхідно: а) проаналізувати критерії «розумних строків»; б) вивчити судову практику Європейського Суду з прав людини у сфері порушення права на справедливий та ефективний судовий захист; в) визначити основні причини, через які судове провадження стає довготривалим, а сам процес – низько ефективним; г) ознайомитись із зарубіжною практикою вирішення подібної проблеми; д) запропонувати можливі шляхи усунення довготривалості судового провадження та його негативних наслідків.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі Конвенції) кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [1].

Останнім часом значно збільшилася кількість звернень проти України до Європейського суду з прав людини (далі ЄС). Більше того, Ю.М. Коломієць, посилаючись на дані офіційної статистики, констатує, що українці є п'ятими серед інших країн у списку за кількістю звернень. Переважна кількість скарг стосується надмірної (нерозумної) тривалості досудового слідства, судового розгляду чи виконання рішень національних судів та відсутності правових засобів для вирішення цієї проблеми на національному рівні. Така практика аж ніяк не сприяє підвищенню іміджу нашої держави на міжнародній арені, до того ж, виплати на виконання рішень ЄС здійснюються з державного бюджету України, а це, у свою чергу, б'є по кишенях простих українців. За даними Мін'юсту, у 2010 та 2011 роках на виконання рішень ЄС по суті скарг з державного бюджету було сплачено 29 174 853,54 грн. та 25 021 734,79 грн. [6, с. 78-79].

Це свідчить про те, що ЄС на офіційному рівні встановлює та визнає, що в Україні у конкретних справах порушене право громадян на справедливий та ефективний судовий розгляд їхньої справи, що проявляється, зокрема, в довготривалості судового процесу та виконання рішень. Підтвердженням цього також є практика ЄС. Адже в більшості випадків ЄС приймає рішення на користь заявника і присуджує відшкодування моральної шкоди за довготривалість судового провадження.

Яскравим прикладом є рішення ЄС від 8 квітня 2010 р. у справі «Білоус проти України». За результатами розгляду справи ЄС визначив, що в цій справі тривалість провадження була надмірною та не відповідала вимозі «розумного строку». Керуючись цим, ЄС встановив, що мало місце порушення пункту 1

статті 6 і статті 13 Конвенції, та постановив, що упродовж трьох місяців з дня, коли це рішення набуде статусу остаточного, держава-відповідач (тобто Україна) має сплатити заявниці 2800 (дві тисячі вісімсот) євро відшкодування моральної шкоди, разом з будь-якими податками, що можуть нараховуватись [8].

З вище зазначеного рішення можна зробити висновки, що ЄС визнає подібне «затягування» судового провадження серйозним порушенням права на справедливий суд (ст. 6 Конвенції) та встановлює належну суму відшкодування моральної шкоди.

Аналізуючи такі правові реалії, важливо відзначити, що у Цивільному процесуальному кодексі та інших процесуальних кодексах закріплені строки кожної стадії судового процесу. Однак навіть за умови дотримання правил і тривалості розгляду справ у кожній судовій інстанції і виконання прийнятих по цих справах остаточних судових актів загальна сукупність таких строків може бути більшою за ту, яка визначається шляхом простого додавання, оскільки провадження у справі може неодноразово відкладатися, призупинятися, рішення неодноразово скасовуватися, а справа – направлятися на новий розгляд, в ході виконання судового акта можуть виникнути ті чи інші заминки. Врешті-решт, робота поштової служби може позначитися на тривалості строків провадження по справі [3, с. 36]. Саме через це у Конвенції та національному законодавстві було закріплено термін «розумні строки».

При тлумаченні поняття розумних строків (*ratione temporis*) в контексті реалізації норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод ЄС використовує такі критерії, як складність справи, оперативність роботи державних органів та власна поведінка заявника. Крім цього, ЄС наголошує, що до «розумного строку» повинен входити весь період провадження, починаючи з моменту подання позову до суду і до закінчення періоду виконання рішення суду в повному обсязі [6, с. 78].

Для вирішення проблеми порушення принципу розумності строків та довготривалості судового провадження, насамперед, слід визначити основні причини, активні чинники, які викликають таке негативне явище.

В цьому контексті Ю.М. Коломієць наголошує на таких причинах перевищення розумних строків судового процесу, а саме:

- невдале закріплення ст.157 ЦПК України в частині того, що початок відрахування строку в цивільній справі починається з дня відкриття провадження у справі, а не з моменту подання позову до суду;

- систематична неявка без поважних причин на судові засідання сторін по справі та осіб, які є іншими учасниками цивільного процесу;

- дії учасників процесу, спрямовані на навмисне затягування розгляду справи (наприклад, клопотання про відвід судді, про розгляд справи колегіально, подання суду додаткових доказів тощо);

- затягування строків розгляду спорів може відбуватися також унаслідок несвоечасного проведення судових експертиз;

- порушення вимог, передбачених гл.3 ЦПК, що стосується проведення належної підготовки справи до судового розгляду;

- відсутність засобів правового впливу на суддівський корпус нашої держави у випадку порушення ними строків, встановлених законом для розгляду цивільної справи;

- значна звантаженість, недостатня кількість та недосвідченість судових кадрів [6, с. 79-80].

Узагальнивши вищезазначену наукову позицію та реалії судової практики, на нашу думку, слід виділити дві основні, найбільш значні комплексні причини, через які судові провадження стає довготривалим, а сам процес – низькоефективним. По-перше, може мати місце затягування власне позовного провадження, що найчастіше здійснюється однією із сторін шляхом зловживання своїми процесуальними правами. По-друге, судовий процес може затягуватися роками у зв'язку з неодноразовим направленням справи на повторний розгляд судами касаційної інстанції до судів першої або апеляційної інстанції.

Щодо першої із зазначених причин, то дуже часто «затягування» судового процесу є вигідним для однієї із сторін. В такому випадку заінтересована сторона може вдаватися до різних форм зловживання своїми процесуальними правами для того, щоб затягнути судове провадження.

Наприклад, в кримінальному праві визначаються дії, метою яких є затягнути розслідування чи судовий розгляд справи. Зокрема, до таких відносять: ухилення від явки для участі в провадженні слідчих та інших процесуальних дій; неявка для участі у провадженні процесуальних дій, в яких участь захисника обов'язкова; затягування строку ознайомлення з матеріалами справи тощо. Ці процесуальні правопорушення повинні характеризуватися вказаною в законі метою – затягнути розслідування чи судовий розгляд справи [4, с. 234].

У цивільному процесі зацікавлена сторона може штучно «затягувати» процедуру судового розгляду, наприклад, не з'явившись на судові засідання, зловживаючи своїми процесуальними правами, такими, як право на відвід судді, право на залучення до участі у справі інших осіб, право на заявлення клопотання з різних питань тощо.

Як доречно зазначає А.Г. Давтян, право на судовий захист із гарантією її здійснення протягом визначеного процесуального терміну являє собою ніщо інше, як виконання конституційно-правової вимоги. Тривалі судові процеси дають можливість, наприклад, боржникові, що прострочив виплату, скористатися судовою тяганиною, штучно продовжити термін платежу [5, с. 212].

Хоча в Цивільно-процесуальному кодексі України, Кримінально-процесуальному, Господарсько-процесуальному кодексах України чітко визначені строки позовного провадження, строки подання та розгляду апеляційних і касаційних скарг, проте така регламентація не гарантує розгляду та вирішення справи у розумний строк. Причиною цього є другий із зазначених вище факторів затягування

судового процесу – це направлення справ на повторний розгляд або їх розгляд за нововиявленими обставинами.

У статті 311 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) чітко визначені підстави для скасування рішення суду та направлення його на новий розгляд. Крім того, листом виконуючого обов'язки Голови Верховного Суду України П.П. Пилипчука від 25 січня 2006 року було звернуто увагу голів апеляційних судів України на вимоги статті 6 Конвенції. Серед іншого у листі зазначено, що «...апеляційним судам слід звернути увагу на те, що рішення про повернення справи на новий судовий розгляд у суд першої інстанції ними може ухвалюватися лише з підстав, вичерпний перелік яких чітко передбачений процесуальним законодавством».

Однак, не дивлячись на таку чітку регламентацію, реальність є іншими. І свідченням цього є, знову ж таки, практика ЄС. Зокрема, у рішенні по справі «Смирнова проти України» ЄС зазначив, що, оскільки направлення справ на новий розгляд зазвичай є наслідком помилок судів нижчих ланок, неодноразове направлення справи на новий розгляд у межах одного провадження виявляє серйозний недолік у судовій системі. Отже, в Україні склалася ситуація, коли суди нижчих ланок з цілого ряду обставин не в змозі виносити рішення, які б відповідали законним вимогам, а суди вищих інстанцій не мають бажання виправляти їх помилки, направляючи справи на новий розгляд. Заручниками ж цієї ситуації є громадяни [7].

Перш ніж розглянути можливі шляхи вирішення проблеми довготривалості судового провадження в Україні, слід проаналізувати, яким чином вирішують аналогічну проблему країни ЄС.

В Литві, наприклад, законодавчо відбулося трикратне збільшення мита, що сплачується при подачі відповідних скарг, а також встановлено обов'язок дебітора відшкодувати кредиторів усі витрати, пов'язані з затримкою виконання, у випадку програшу справи у вищій інстанції. Це призвело до істотного скорочення випадків оскарження судових актів. Такий підхід огородив відповідні суди від необґрунтованих скарг та запобіг зловживанню процесуальними інститутами з метою затягування процесу, так як «вартість» такого затягування для боржника покладається на ініціатора завідомо програшного оскарження судового акту [9, с. 193-194].

Іншим шляхом пішли законодавці Франції. Зокрема, якщо буде встановлено, що скарга подана з метою затягування процесу, її заявник може бути підданий цивільному штрафу в розмірі від 100 до 10 000 франків, незалежно від збитків, які можуть бути пред'явлені до відшкодування на користь суду, що прийняв скаргу до провадження (*reclame a la juridiction saisie du recours* – ст. 581 ГПК Франції) [2, с. 89]. В даному вирішенні проблеми, крім штрафу, який зараховується на користь держави, також і суд отримує відшкодування своїх як матеріальних так і інтелектуальних витрат.

В Бельгії за подібні зловживання встановлено штраф у розмірі від 5000 до 100000 бельгійських

франків (приблизно от 137 до 2700 доларів США). Зазначені санкції виявляються досить гнучкими та ефективними. В Російській Федерації, згідно статті 111 Арбітражного процесуального кодексу РФ, арбітражний суд вправі віднести всі судові витрати у справі на особу, що зловживає своїми процесуальними правами або не виконує своїх процесуальних обов'язків, якщо це призвело до зриву судового засідання, затягуванню судового процесу, перешкоджанню розгляду справи і прийняттю законного й обґрунтованого судового акту [9, с. 194].

В деяких країнах Європи вже законодавчо регламентована система компенсацій стороні, яка зазнала збитків у зв'язку з довготривалістю судового провадження. Зокрема, результатом справи «Кудла проти Польщі», де Європейський суд констатував порушення у зв'язку з тим, що заявник не міг отримати компенсацію за шкоду, спричинену йому довготривалістю розгляду його справи, стало введення у Польщі закону «Про порушення права сторони на розгляд справи без необґрунтованої затримки судового розгляду». У Фінляндії також діє закон «Про компенсацію за надмірну тривалість судового провадження» 2009 р., який передбачає відшкодування збитків тій стороні, яка постраждала від затягування судового процесу [7].

Таким чином, в Польщі та Фінляндії вже існує нормативне закріплення права на відшкодування шкоди, завданої довготривалістю судового провадження. Така практика, з одного боку, стимулює судові органи до ефективної та оперативної роботи, а з іншого боку, – дозволяє покласти на сторону, яка умисно «затягувала» судовий процес, обов'язок сплатити штраф за такі дії (наприклад, у Франції).

Спеціаліст першої категорії відділу представництва держави у цивільних справах Секретаріату Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини В.О. Насад вбачає два варіанти шляхів подолання проблеми довготривалості судового провадження: 1) скасувати інститут повернення справ на новий розгляд з огляду на його надмірність для усунення формальних недоліків, та недостатність для усунення суттєвих; 2) чітко регламентувати кількість повернень справи на новий розгляд, мінімізувавши їх [7].

Перший із запропонованих варіантів важко визнати доцільним і ефективним, адже скасування інституту повернення справ на новий розгляд позбавить громадян можливості відновити своє порушене право у тих випадках, коли суд апеляційної чи касаційної інстанції визнає рішення суду першої інстанції неправомірним. Виходом з цієї ситуації було б покладення на відповідний суд, який скасував рішення нижчестоящего суду, обов'язку переглянути справу та винести остаточне правомірне рішення. Однак це, в свою чергу, надмірно обтяжило би роботу вищих судових інстанцій.

Висновки. Отже, можна виділити два основні чинники, які спричиняють довготривалість судового провадження. По-перше, це зловживання учасниками судового процесу своїми процесуальними пра-

вами, а по-друге – повернення справ на повторний розгляд у зв'язку із допущенням помилок, зокрема в судах першої інстанції.

Враховуючи практику розвинених європейських країн, а також запропоновані В.О. Насадом шляхи вирішення аналізованої проблеми, пропонуємо наступні кроки на шляху подолання довготривалості судового провадження:

1. Обмежити кількість можливих повернень справи на повторний розгляд до одного. Така пропозиція обґрунтовується тим, що одного повторного розгляду справи в суді першої інстанції має бути достатньо для того, щоб встановити та оцінити ті всі обставини, які були упущені чи неналежним чином оцінені під час першого розгляду справи.

2. При цьому за цей повторний розгляд повинен встановлюватися додатковий судовий платіж, який покладається на сторін і зараховується до державного бюджету.

3. Слід запровадити штраф, що стягувався би зі сторони, яка своїми діями чи зловживанням процесуальними правами сприяла затягуванню судового провадження. Відповідний штраф, як і в інших країнах Європи, повинен зараховуватися до державного бюджету.

4. Запровадити виплату компенсації тій стороні, яка зазнала збитків у зв'язку з надмірною тривалістю судового провадження. Але при цьому потерпіла сторона повинна обґрунтовано довести наявність відповідних збитків, а також те, що ці збитки стали наслідком саме довготривалості судового процесу.

Така суворість запропонованих шляхів вирішення проблеми надмірної тривалості судового провадження зумовлена тим, що тільки імперативні заходи здатні захистити від недобросовісного зловживання учасниками судового процесу своїми процесуальними правами. Водночас такі заходи стимулюватимуть і судові органи до оперативного, якісного та ефективного здійснення своїх обов'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
2. Балакин К.В. Обжалование постановлений судов гражданской юрисдикции во Франции: на соискание канд. дис. канд. юрид. наук. – М., 2001. – 170 с.
3. Грек Б.М., Грек Т.Б. Правова доктрина інституту розумних строків у господарському процесі / Б.М. Грек, Т.Б. Грек // Адвокат. – 2012. – №6. – С. 34–37.
4. Гуріч О.В. Обов'язок захисника-адвоката не затягувати розслідування чи судовий розгляд / О.В. Гуріч // Митна справа. – 2011. – № 3 (75). – С. 234–239.
5. Давтян А.Г. Гражданское процессуальное право Германии (Основные институты): на соискание д-ра юрид. наук / А.Г. Давтян. – М., 2003. – 298 с.
6. Коломієць Ю.М. Судовий розгляд цивільних справ у розумний строк: міф чи реальність? / Ю.М. Коломієць // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – №2 (11). – С. 77–81.
7. Насад В.О. Проблеми тривалого вирішення цивільних спорів національними судами у світлі статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод / В.О. Насад // Матеріали з офіційного сайту Міністерства юстиції України // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/11359>
8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Білоус проти України» від 08.04.2010 р. – Заява № 22580/04 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/19618>
9. Фонова О.С. Зловживання процесуальними правами учасниками господарського процесу / О.С. Фонова // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2008. – №6 (74). – С. 187–199.